

КОРПОРАТИВНИЙ ДОГОВІР В АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВАХ: ОСТАННІ ЗМІНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

CORPORATE AGREEMENT IN JOINT-STOCK COMPANIES: RECENT CHANGES IN LEGISLATION AND PECULIARITIES OF REGULATION DURING MARTIAL LAW

Васильєва В.В., к.ю.н.,

старший науковий співробітник лабораторії корпоративного права

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

У статті проаналізовано зміни законодавства у сфері правового регулювання корпоративного договору в акціонерних товариствах з моменту появи перших положень в українському законодавстві і аж до останніх змін. Такий інструмент офіційно було впроваджено разом із прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року. Останнім актом, який врегульовує корпоративний договір є Закон України від 27 липня 2022 р. № 2465-IX «Про акціонерні товариства». Однією із новел законодавства, закріпленою в згаданому законі, є те що, крім основних і обов'язкових сторін договору – акціонерів учасників товариства, можуть приймати участь також товариство та треті особи. Відзначено також, що поряд із правами, у статті згадано й про повноваження учасників, а отже, йдеться про те, що реалізація або утримання від реалізації делегованих можливостей учасників та/або самого товариства також можуть бути предметом корпоративного договору. Наголошено, що згідно з останніми змінами корпоративний договір може бути як оплатним, так і безоплатним. Під безоплатним договором розуміють договір, у якому сторона за виконання своїх зобов'язань не отримує винагороди (у формі грошових коштів, майна чи зустрічного виконання зобов'язань). Авторкою висловлено сумнів щодо того, чи оплатність може бути встановленою щодо усіх зобов'язань, зокрема щодо передання права голосу, а також припущено виникнення труднощів у майбутньому щодо відмежування оплатності договору від хабарництва або спроби неправомірно вплинути на процес прийняття рішень у корпорації.

Важливою зміною стало положення Закону про право сторін корпоративного договору обрати право договору, за умови дотримання положень Закону України «Про міжнародне приватне право». Розглянуто також особливості регулювання зобов'язання з корпоративного договору у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, зокрема наслідки порушення виконання зобов'язання внаслідок випадку або непереборної сили. На підставі висновків із судових рішень узагальнено, що лише факт проведення бойових дій чи запровадження обмежень воєнного часу не звільняє сторону від відповідальності, якщо такі обставини прямо не перешкоджають виконанню обов'язків за договором.

Ключові слова: корпоративний договір, воєнний стан, акціонерне товариство.

The article analyzes legislation changes in the legal regulation of corporate contracts in joint-stock companies from the moment the first provisions appeared in Ukrainian legislation until the latest changes. Such a tool was officially implemented together with the adoption of the Law of Ukraine “On Limited and Additional Liability Companies” dated February 6, 2018. The most recent act that regulates the corporate agreement is the Law of Ukraine dated July 27, 2022 No. 2465-IX “On joint-stock companies”. One of the novelties of the legislation enshrined in the aforementioned law is that, in addition to the main and binding parties to the contract – the shareholders of the company participants, the company and third parties can also participate. It was also noted that along with the rights, the article also mentions the powers of the participants, and therefore it is said that the realization or refraining from the realization of the delegated opportunities of the participants and/or the company itself can also be the subject of a corporate agreement. It is emphasized that according to the latest changes, the corporate contract can be both paid and free. A gratuitous contract is a contract in which the party does not receive a reward for fulfilling its obligations (in the form of money, property or counter-fulfillment of obligations). The author expressed doubt as to whether payment can be established for all obligations, in particular, regarding the transfer of voting rights, and also assumed difficulties in the future in distinguishing the payment of the contract from bribery or attempts to improperly influence the decision-making process in the corporation.

An important change was the provision of the Law on the right of parties to a corporate contract to choose the law of the contract, subject to compliance with the provisions of the Law of Ukraine “On International Private Law”. The specifics of the obligation from the corporate contract regulation in conjunction with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine are also considered, in particular the consequences of the obligation violation due to an accident or force majeure. Based on conclusions from court decisions, it is summarized that the mere fact of hostilities or the introduction of wartime restrictions does not exempt a party from responsibility, if such circumstances do not directly prevent the fulfillment of obligations under the contract.

Key words: corporate agreement, martial law, joint-stock company.

У розвинених країнах корпоративний договір відіграє значну роль у врегулюванні корпоративних відносин між учасниками товариств. Однак в Україні, такий інструмент офіційно було впроваджено разом із прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року [1]. До цього такий інструмент також був доступний для використання в акціонерних товариствах, однак називався він не корпоративним договором, а договором між акціонерами (Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року [2]).

Згідно з ч. 1 ст. 29 Закону України від 27 липня 2022 р. № 2465-IX «Про акціонерні товариства» [3], який набрав чинності з 01 січня 2023 р. (далі – Закон України «Про акціонерні товариства»), договір, за яким акціонери товариства зобов'язуються реалізувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації (далі – корпоративний договір), вчиняється в письмовій

формі. Корпоративний договір може бути оплатним або безоплатним. Додатковими сторонами корпоративного договору також можуть бути саме акціонерне товариство та треті особи. Корпоративний договір, що не відповідає зазначеним вимогам, є нікчемним.

Частина 1 ст. 29 чітко позиціонує сторони корпоративного договору. Основними і обов'язковими сторонами можуть бути лише акціонери учасники товариства, однак законодавчо закріплено також можливу участь товариства та третіх осіб (чого не було зазначено в попередніх редакціях статті про корпоративний договір) – вони можуть бути лише додатковими сторонами. Третіми особами в даному випадку можуть бути потенційні інвестори, кредитори, фінансові установи тощо. Так, до прикладу кредитори товариства можуть укласти договір з учасниками акціонерного товариства, за яким учасники товариства з метою забезпечення охоронюваного законом інтересу таких третіх осіб зобов'язуються реалізувати свої корпо-

ративні права у спосіб, передбачений таким договором, або утримуватися (відмовитися) від їх реалізації, у тому числі голосувати у спосіб, передбачений таким договором, на загальних зборах учасників товариства, узгоджено вчиняти інші дії, пов'язані з управлінням товариством, придбавати або продавати частки у його статутному капіталі за певною ціною чи за умови настання визначених у договорі обставин або утримуватися від відчуження часток до настання визначених у договорі обставин. Іншим прикладом корпоративного договору не лише з учасниками товариства, а й з третіми особами є договір між особою, яка бажає стати учасником товариства на певних умовах, і тими, хто вже є учасниками товариства, зокрема про обов'язок учасників проголосувати певним чином на зборах щодо питання вступу. Також таким корпоративним договором можуть охоплюватись питання аудиту чи гарантій з боку товариства, наприклад, щодо того, що в товариства всі необхідні ліцензії та дозволи, що не були прийняті зміни щодо зміни статутного капіталу, що у товариства відсутні невиконані зобов'язання перед колишніми учасниками тощо.

Таким чином, встановлений законом перелік сторін корпоративного договору є найбільш широким.

Варто додатково зауважити, що учасник товариства може бути стороною декількох корпоративних договорів, що укладаються між учасниками одного й того ж самого товариства, але за умови, що їх положення не суперечать одне одному. При цьому положення корпоративного договору є обов'язковими лише для тих учасників товариства, які підписали чи приєдналися до положень такого договору.

За своєю природою корпоративний договір є актом здійснення корпоративної правоздатності учасниками товариства договірної форми та породжує корпоративні наслідки, оскільки спрямований на організацію, впровадження використання корпоративних прав з метою збереження чи перерозподілу корпоративного контролю. Виходячи з поняття корпоративного договору, предметом такого договору може бути реалізація прав та повноважень сторін договору або утримання від їх реалізації. Із цього положення випливає, що за таким договором ніяких нових прав учасники не набувають, умовами договору лиш встановлюється порядок реалізації своїх прав або утримання від їх здійснення.

Слід зауважити, що поряд із правами, згадано й про повноваження учасників, а отже, йдеться про те, що реалізація або утримання від реалізації делегованих можливостей учасників та/або самого товариства також можуть бути предметом корпоративного договору.

Як і в будь-якому іншому договорі, у корпоративному договорі може встановлюватись відповідальність сторін у разі порушення договору, адже передбачені договором негативні наслідки стимулюють сторони до належного виконання зобов'язань, а також дають змогу захистити порушені права та інтереси добросовісної сторони. Одним із найбільш розповсюджених способів забезпечення належного виконання є встановлення штрафних санкцій за порушення обов'язку. Розміри штрафних санкцій визначаються на розсуд сторін корпоративного договору і можуть бути встановлені у вигляді штрафу або пені за прострочення виконання зобов'язання, наприклад, у разі гальмування продажу або викупу частки. Іншим прикладом порушення корпоративного договору може бути голосування всупереч погодженого у договорі способу. За загальним правилом рішення загальних зборів, за яке було проголосовано таким чином, буде дійсним, однак до порушника договору можуть бути застосовані негативні наслідки.

Досить надійним способом забезпечення виконання учасниками обов'язків, взятих на себе у корпоративному договорі, є видача кожним учасником безвідкличної довіреності. Суть такої довіреності полягає у тому, що після її

видачі учасником скасувати таку довіреність за ініціативою учасника-довірителя вже неможливо.

Обов'язковою формою вчинення корпоративного договору є письмова. Про обов'язковість нотаріального посвідчення у статті не йдеться, хоча сторони можуть домовитись і про таке. У разі недотримання вимог щодо письмової форми – корпоративний договір вважається нікчемним.

Окрім цих двох вимог передбачених даним законом, для дійсності договору необхідним також є дотримання вимог ЦК щодо дійсності правочину. Дата укладення і строк дії корпоративного договору визначаються в самому договорі. Закон «Про акціонерні товариства» містить більше конкретне формулювання, передбачивши, що договір між акціонерами може укладатися на визначений строк або безстроково.

Корпоративний договір може бути як оплатним, так і безоплатним. Слід зауважити, що до 1 січня 2023 року корпоративний договір міг бути тільки безоплатним, і встановлення можливості оплатності корпоративного договору у новому Законі України «Про акціонерні товариства» є новелою загалом. До внесення змін законодавець визначав корпоративний договір лише як безоплатний. Під безоплатним договором розуміють договір, у якому сторона за виконання своїх зобов'язань не отримує винагороду (у формі грошових коштів, майна чи зустрічного виконання зобов'язань). Порушення цієї умови могло бути підставою для визнання договору недійсним. Проте зараз за виконання зобов'язань стороною корпоративного договору вона може отримувати винагороду (не лише в матеріальній формі). Прикладом цього може бути викуп call option (права на купівлю частки за певних умов у майбутньому та за визначеною ціною), який передбачений договором.

На сьогодні важко сказати, чи оплатність може бути встановленою щодо усіх зобов'язань, зокрема щодо передавання права голосу. У законодавствах європейських країн оплата акціонера іншому акціонеру за голосування у певний спосіб може викликати юридичні та етичні питання і може підпадати під різні регуляторні обмеження в залежності від юрисдикції. Такі угоди можуть розглядатись як форма хабарництва або спроби неправомірно вплинути на процес прийняття рішень у корпорації. Так, зокрема слід враховувати:

- Положення законодавства щодо підкупу та хабарництва, щоб виключити кваліфікацію передачі оплати за голосування певним чином як хабарництво.

- Правила корпоративного управління: європейські компанії, як правило, підпорядковані правилам та регуляціям корпоративного управління, які підтримують прозорість, справедливість і рівноправ'я акціонерів. Вплив на голоси через прями фінансові стимули може суперечити цим принципам.

- Обов'язки акціонера діяти в найкращих інтересах компанії та всіх акціонерів: участь в договорах, які передбачають особисту винагороду за дії, що можуть зашкодити інтересам компанії і акціонерів, може бути порушенням цих обов'язків.

- Акти регулювання обігу цінних паперів: у публічних компаніях спроби маніпулювати цінами акцій або впливати на голосування через фінансові стимули можуть підпадати під санкції норм законодавства, що регулює обіг цінних паперів.

Впроваджуючи норму про можливість оплатності корпоративного договору, потрібно бути готовими до того, що подібні виклики можуть постати і перед українською правозастосовною практикою.

Корпоративний договір може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких акціонер має право або зобов'язаний купити або продати акції товариства, а також визначати випадки, коли таке право або обов'язок виникає.

У разі, якщо корпоративний договір передбачає обов'язок купити або продати акції товариства, але будь-яка із сторін ухиляється від обов'язку укласти договір купівлі-продажу акцій, інша сторона має право звернутися до суду з позовом про визнання договору купівлі-продажу акцій укладеним на умовах, передбачених таким корпоративним договором, та про відшкодування збитків, заподіяних ухиленням від укладення такого договору купівлі-продажу акцій (ч. 3 ст. 29 чинного Закону України «Про акціонерні товариства»). Як бачимо, законодавець пропонує стороні дієвий спосіб захисту своїх права та інтересів у разі порушення корпоративного договору щодо купівлі чи продажу акцій товариства. Раніше у судовій практиці типовим формулюванням позовних вимог було «зобов'язати відповідача укласти договір», і навіть у випадку прийняття рішення на користь позивача, примусово виконати це рішення було неможливо. Вирішенням цієї проблеми стало інше формулювання позовних вимог – замість позовів про зобов'язання стали подаватися позови про визнання договору укладеним на умовах позивача. Таким чином, нормативне закріплення формулювання предмету позову у разі порушення корпоративного договору на законодавчому рівні перестало блокувати діяльність постраждалої сторони корпоративного договору та стало вирішенням поширеної проблеми.

Незмінним залишилося загальне положення про те, що зміст корпоративного договору не підлягає розкриттю і є конфіденційним, якщо інше не передбачено законом або договором. Інформація про укладення корпоративного договору у публічному акціонерному товаристві повідомляється товариству однією із сторін договору протягом трьох робочих днів з дня його укладення. Публічне акціонерне товариство розкриває інформацію про наявність корпоративного договору у порядку, встановленому Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» для розкриття особливої інформації про емітента.

З метою запобігання корупції корпоративний договір, стороною якого є держава, територіальна громада, державне або комунальне підприємство чи юридична особа, у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків акцій прямо чи опосередковано належать державі або територіальній громаді, оприлюднюється протягом 10 днів з дня укладення договору шляхом розміщення на офіційному веб-сайті відповідного органу державної влади, органу місцевого самоврядування, а також на веб-сайті акціонерного товариства.

Особа, яка відповідно до корпоративного договору набула право визначати варіант голосування на загальних зборах публічного акціонерного товариства за акціями такого товариства, зобов'язана повідомити товариству про набуття такого права, якщо в результаті такого набуття зазначена особа самостійно або разом із своєю афілійованою особою (особами) прямо чи опосередковано отримує можливість розпоряджатися пороговими значеннями пакетів акцій (ч. 8 ст. 29 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Важливим положенням Закону також є право сторін корпоративного договору обрати право договору, за умови дотримання положень Закону України «Про міжнародне приватне право» (ч. 7 ст. 29 Закону України «Про акціонерні товариства»). Згідно ч. 2 ст. 46 Закону України «Про міжнародне приватне право» [4] сторони договору, за яким учасники (засновники, акціонери, члени) юридичної особи з іноземною участю зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження щодо такої юридичної особи певним чином або утримуватися від їх реалізації (корпоративний договір), можуть обрати право, що застосовується до такого корпоративного договору. Слід зауважити, що дане положення Закону України про Міжнародне приватне право було додане в межах прийняття закону «Про стимулювання розвитку цифрової економіки України» від

15.07.2021 [5], однією з цілей якого є створення сприятливих умов для ведення бізнесу та залучення інвестицій.

Водночас слід зважати на те, що ч. 6 ст. 5 Закону України «Про міжнародне приватне право» закріплює обмеження – вибір права не здійснюють, якщо у правовідносинах відсутній іноземний елемент. Таким чином, сторони корпоративного договору можуть обрати право іноземної держави, яке регулюватиме відповідні відносини між ними, лише за умови наявності іноземного елемента, під яким варто розуміти ознаку, що характеризує приватно-правові відносини та виявляється в одній або кількох із певних форм, зокрема: або хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; або ж об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; або юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України виконання зобов'язання із договору, в тому числі корпоративного договору може бути ускладненим або неможливим. Відповідно до ст. 617 ЦК України, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили [6]. Відповідно до листа Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 [7], остання засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану з 24 лютого 2022 року. Враховуючи це, Торгово-промислова палата України підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Формально цей лист не може вважатися сертифікатом Торгово-промислової палати України, як того вимагає ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» [8], однак Торгово-промислова палата України (далі – ТПП України) ухвалила рішення спростити процедуру засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), зазначивши на офіційному сайті, що не обов'язково звертатись до ТПП України та уповноважених нею регіональних торгово-промислових палат. Для засвідчення форс-мажору пропонується роздрукувати загальний офіційний лист ТПП України щодо засвідчення форс-мажорних обставин та посилатись на нього.

При цьому слід звертати увагу, що відповідно до діючого законодавства України єдиним належним та достатнім документом, що підтверджує настання форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) був та є Сертифікат про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), виданий ТПП України або уповноваженою нею регіональними ТПП.

Додатково до вищезазначеного слід мати на увазі, відповідно до п. 6.2 Регламенту ТПП України, форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) засвідчуються за зверненням суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб по кожному окремому договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання яких стало неможливим через наявність зазначених обставин [9].

Окрім того, загальний офіційний лист ТПП України від 28 лютого 2022 року не містить ідентифікаційних ознак конкретного договору, виконання якого стало неможливим через наявність зазначених обставин, а також у ньому не містяться засвідчення наявності причинно-наслідкового зв'язку між військовою агресією російської федерації проти України та неможливістю виконання конкретного зобов'язання. Таким чином, вищезазначений лист ТПП України не є єдиним та достатнім доказом засвідчення форс-мажорної обставини та не може бути єдиною підставою для звільнення особи від відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Стороні договору, яка порушила або не виконала зобов'язання із корпоративного договору та посилається на воєнний стан, як на непереборну силу, потрібно буде доводити, що воєнний стан унеможливив виконання стороною покладених на неї обов'язків. При цьому слід враховувати, що неможливість виконання зобов'язання має бути викликана саме обставиною непереборної сили, а не обставинами, ризик настання яких несе учасник правовідносин.

Цей висновок підтверджується довоєнною, а також і новою судовою практикою, яка вже встигла сформуватися за період дії воєнного стану.

Так, у Постанові від 10.03.2023 у справі № 922/1093/22 Верховний Суд зазначив, що сам лише факт проведення бойових дій чи запровадження обмежень воєнного часу не звільняє сторону від відповідальності, якщо такі обставини прямо не перешкоджають фізично чи юридично виконати конкретний обов'язок за договором. Сертифікат ТПП України, який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не може вважатися беззаперечним доказом їх існування, а повинен критично оцінюва-

тися судом з урахуванням встановлених обставин справи та у сукупності з іншими доказами. Навіть у разі наявності сертифіката ТПП України про форс-мажорні обставини суд має оцінювати цей доказ у сукупності з іншими [10].

В іншій Постанові Верховного Суду від 31.08.2023 у справі № 910/15264/21 суд вказав, що форс-мажорні обставини не мають преюдиціального характеру і при їх виникненні сторона, яка посилається на них, як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна довести наявність таких обставин не тільки самих по собі, але й те, що ці обставини були форс-мажорними саме для цього конкретного випадку виконання господарського зобов'язання. У будь-якому разі сторона зобов'язання, яка його не виконує, повинна довести, що в кожному окремому випадку саме ці конкретні обставини мали непереборний характер, саме для цієї конкретної особи при виконанні нею конкретних договірних зобов'язань. Кожен такий випадок має оцінюватись судом незалежно від наявності засвідчених компетентним органом обставин непереборної сили [11].

Таким чином, лише факт проведення бойових дій чи запровадження обмежень воєнного часу не звільняє сторону від відповідальності, якщо такі обставини прямо не перешкоджають виконанню обов'язків за договором. При цьому сам лише факт виникнення форс-мажорних обставин та отримання сертифіката торгово-промислової палати про настання обставин непереборної сили не є підставою для звільнення від обов'язку виконання зобов'язання. Неможливість виконання договору з причини обставин непереборного характеру, в тому числі існування воєнного стану чи проведення активних бойових дій, повинна бути доведена стороною в суді в кожному конкретному випадку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лют. 2018 р. № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> (дата звернення 20.04.2024).
2. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вер. 2018 р. № 514-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення 20.04.2024).
3. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 лип. 2022 р. № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20> (дата звернення 20.04.2024).
4. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 чер. 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення 20.04.2024).
5. Про стимулювання розвитку цифрової економіки України: Закон України від 15 лип. 2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення 20.04.2024).
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 20.04.2024).
7. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили): Лист Торгово-промислової палати України від 28 лют. 2022 р. № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/naivazhlivishe/zasvidchennia-fors-mazhormikh-obstavin> (дата звернення 20.04.2024).
8. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02 груд. 1997 р. № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 20.04.2024).
9. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), затверджений рішенням Президії ТПП України від 18 груд. 2014 р. № 44 (5). URL: <https://uccr.org.ua/media/filemanager/force/reglament.pdf> (дата звернення 20.04.2024).
10. Постанова від 10 бер. 2023 р. № 922/1093/22 Верховний Суд. Касаційний господарський суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/109524209> (дата звернення 20.04.2024).
11. Постанова від 19 жов. 2023 р. № 922/206/23 Верховний Суд. Касаційний господарський суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/> (дата звернення 20.04.2024).